

Kan man folkomrösta om ett språks framtid?

Exemplet rätoromanskan i Schweiz

Av Mathias Pålsson, doktorand i franska

- [Vad är och var talas rätoromanska?](#)
- [Varifrån kommer rätoromanska och hur länge har det funnits?](#)
- [Språkförändringsteorier](#)
- [Faktorer på samhällsnivå: minoriteten i storsamhället](#)
- [Faktorer på grupp-nivå: minoritetens interna förhållanden](#)
- [Faktorer på individ-nivå: familjen och närmiljön](#)
- [Kan man folkomrösta om ett språks framtid? -- Och hur kommer det att gå för rätoromanskan i framtiden?](#)

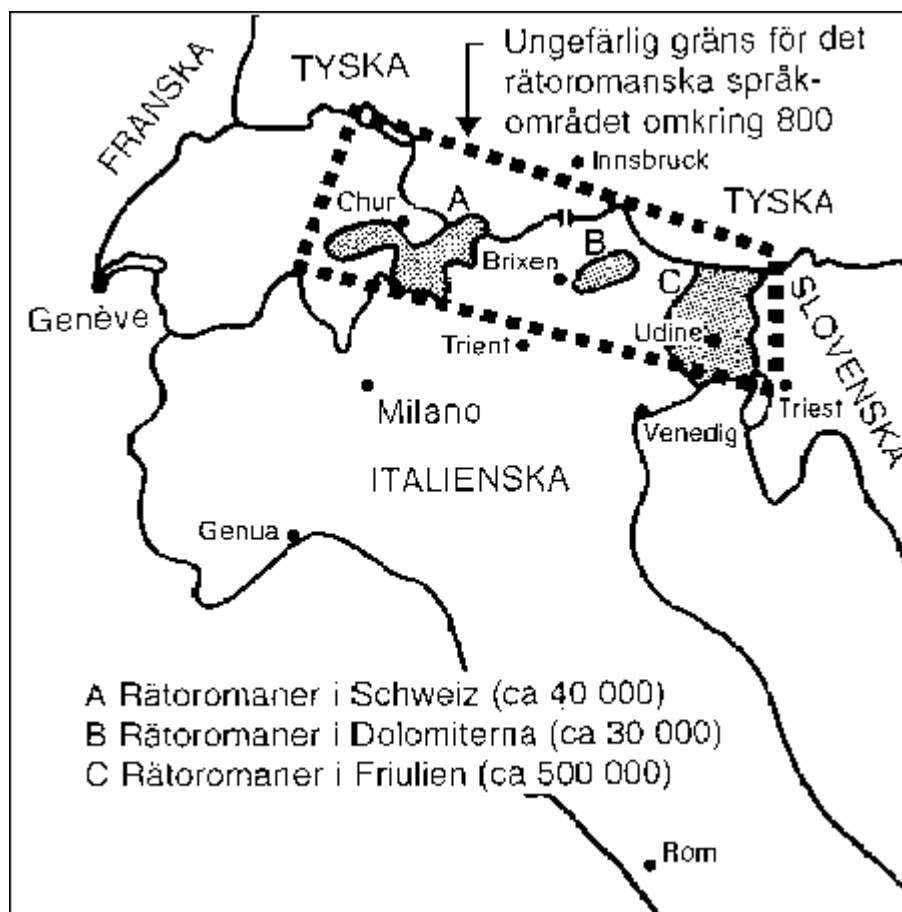
Kan man folkomrösta om ett språks framtid?^[1] Hur vore det till exempel om vi kallades att rösta om smålänningarnas rätt att i skrift använda småländska vid alla kontakter med svenska myndigheter? Och hur vore det om svenska folket med stor majoritet sade ja till en sådan språkreform? Kors i krösamoset! Många är vi nog som tycker att ensådan folkomröstning skulle kännas helt främmande, möjligen då med undantag för en och annan smålänning. Men förschweizaren, som utövar denna form av direktdemokrati tre till fyra gånger per år är det helt rimligt: att rösta om ett språks ställning framstår utan vidare som en naturlig följd av det schweiziska statsskickets särskilda prägel.

Vad innebär det då att rösta om ett språks framtid? Ja, låt oss kort rekapitulera vad som stod på spel när schweizarna gick till val för drygt tre år sedan^[2]. Frågan gällde huruvida minoritetsspråket rätoromanska (som talas av 0,6 % av hela landets befolkningen) skulle få bli tjänstespråk (egentligen: delvis officiellt språk, "lingua officiala parziala" på rätoromanska) vid sidan om tyska (64 %), franska (19 %) och italienska (8 %)^[3]. Föga överraskande sade folket ja, och rätoromanska blev alltså Schweiz fjärde tjänstespråk, dvs. ett språk som kan användas i kontakten med myndigheterna. Vi kan till att börja med konstatera att detta resultat i sak ställer en rad principiellt intressanta frågor som är värda att närmare kommenteras, nämligen: varför äger folkomröstningen rum just nu? Är det så att språket befinner sig i en expansionsfas och håller på att utvidga sina domäner^[4] eller är det möjligen ett sista, desperat försök att rädda språket från att dö ut? När det gäller rätoromanskan, som ju i Schweiz har att tampas med tre världsspråk, kan man med rätta fundera på vilka faktorer det egentligen är som avgör om ett språk kommer att fortsätta talas eller ersättas av ett annat. En annan viktig fråga är förstas hur resultatet ska tolkas? Medför statusförändringen att rätoromanskan de facto kommer att kunna befästa eller rent av potentiellt position i framtiden? Det är naturligtvis svårt att veta något bestämt om detta, men man kan ändå, och det är målsättningen med denna humanistföreläsning, med en viss kännedom om rätoromanskans nuvarande situation och dess historiska bakgrund, sett i ljuset av senare tids forskning inom området, våga sig på en kvalificerad gissning. Men innan vi griper oss an denna uppgift kan det vara på sin plats med lite "kött på benen", och några förberedande ord kommer därför att ägnas åt rätoromanskan i allmänhet.

Vad är och var talas rätoromanska?

Rätoromanska är den gemensamma beteckningen på de dialekter av latinskt ursprung som talas i kantonen Graubünden (Grisons på franska) i östra Schweiz, i Dolomiterna och i Friulien. Följaktligen räknas rätoromanska i likhet med till exempel franska, italienska, spanska till de romanska språken. Kännetecknande för rätoromanska ur ett romanskt perspektiv är det komplicerade

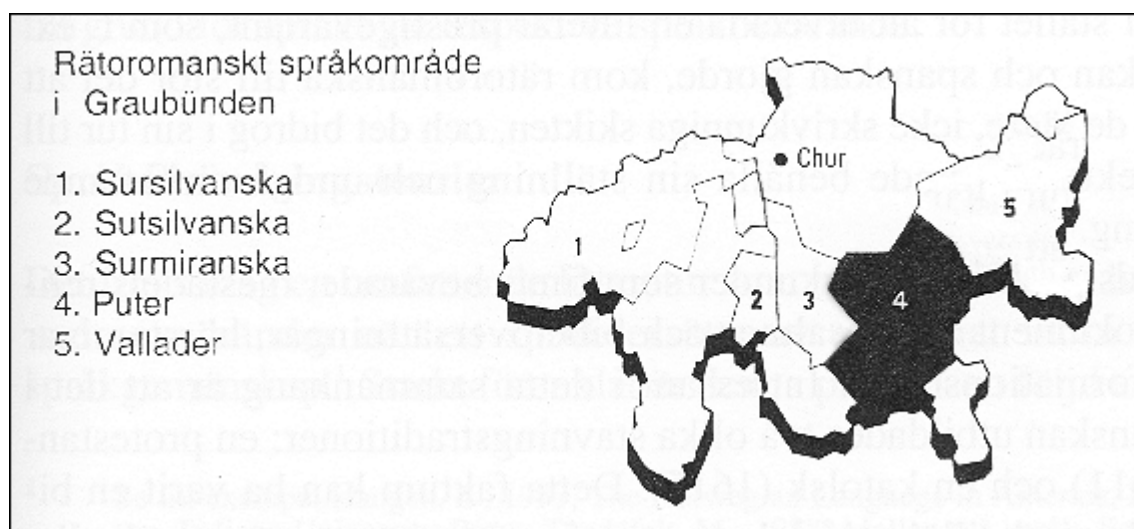
prepositionssystemet för angivande av riktning och befintlighet samt den omvända ordföljden i satser som inleds av annan satsdel än subjekt och predikat.

Rätoromanerna i Graubünden och Italien.

Källa: Spescha, A., 1989, *Grammatica sursilvana*, Chur.

Som framgår av kartan ovan brukar man indela rätoromanska i tre huvudgrupper: schweizisk rätoromanska, dolomitiska och friuliska. Den schweiziska rätoromanskan, som vi intresserar oss för här, indelas i fem dialekter: sursilvanska, sutsilvanska, surmiranska, puter och vallader (se kartan nedan).

Källa: *Romansch. Facts & Figures*, 1996, Lia Rumantscha, Chur.

Varifrån kommer rätoromanska och hur länge har det funnits?

När romarna år 15 f. Kr. under ledning av Tiberius och Drusus erövrade de centrala och östra

delarna av nuvarande Schweiz samt norra Tyrolen ville de grundlägga en provins som kunde skydda romerska territorier från fiender norr om Alperna. Denna provins fick namnet Raetia efter de inhemska stammar som då befolkade området. I och med att Rätien blev romersk provins kallades de rätiska männen in i hären och detta i förening med att handel började bedrivas ledde till att det blev nödvändigt för räterna att lära sig erövrarnas språk, ett slags folkligt latin. Romaniseringen var som på så många andra platser i Europa ytterst framgångsrik. Då frankerna på 500-talet trängde in i området och påbörjade germaniseringen, var romaniseringen helt dominerande både kulturellt, religiöst och språkligt. Även om de frankiska herrarna gick med på ett stort mått av självstyre fick det konsekvenser för språket då Karl den store under tidigt 800-tal gjorde Rätien till frankiskt hertigdöme med säte i Chur. Eftersom den styrande klassen därefter hämtades från frankiskt område blev följaktligen maktens språk frankiska. Helt avgörande blev den väldiga branden 1464 då stora delar av Chur lades i ruiner, vilket medförde en snabb förtyskning av stadsbefolkningen eftersom avsevärda skaror av tysktalande hantverkare måste anlitas vid återuppbyggnadsarbetet[5]. Det rätoromanska samhället förlorade därigenom ett naturligt centrum för sitt språk och sin kultur. I stället för att utveckla en litterär prestigevariant, som t.ex. italienskan och spanskan gjorde, kom rätoromanska till stor del att talas av de lägre, icke skrivkunniga skikten. Detta bidrog i sin tur till att dialekterna kunde behålla sin ställning och undgå omfattande normering.

De äldsta skriftliga urkunder som finns bevarade, mestadels religiösa dokument som psalmer och bibelöversättningar, härstammar från reformationstiden. Intressant i detta sammanhang är att det i sursilvanskan utbildades två olika stavningstraditioner: en protestantisk (1611) och en katolsk (1615). Detta faktum kan ha varit en bidragande orsak till de svårigheter som funnits att enas om ett enhetligt standardspråk. Idag är de sursilvansktalande huvudsakligen katoliker medan de puter- och valladertalande är protestanter. Man kan även notera att det var först vid 1800-talets mitt som de olika dialekterna började användas i litterära sammanhang och ett centrum för rätoromansk kultur och språk skapades 1919 med Lia rumantscha.

Många försök har gjorts att åstadkomma ett gemensamt skriftspråk för de fem schweiziska rätoromanska dialekterna. Sedan 1985 används ett sådant kompromisspråk medförhållandevis stor framgång, och man har kunnat notera en tjugofaldig ökning av rätoromanska texter på rumantsch grischun, som detta språk kallas. Själva sammanjämkningen bygger på majoritetsprincipen, vilket innebär att de två största dialekterna, som också är varandras geografiska motsatser, sursilvanska i väster och vallader i öster samt surmiranska som talas mittemellan, tjänar som utgångspunkt vid bildandet av varje nytt ord. Det bör påpekas att detta kompromisspråk inte ska ses som ett försök att tränga ut eller minska användningen av de fem redan kodifierade dialekterna, utan i stället kan betraktas som ett försök att finna ett gångbart språk i administrativa och nationella sammanhang.

Som framgår av denna korta sammanfattning kan man ana flera faktorer som under årens lopp bidragit till rätoromanskans i dagsläget tämligen obetydliga ställning. Kärnfrågan är naturligtvis om denna kräftgång kommer att fortsätta eller om folkomröstningsresultatet med upphöjandet av rätoromanskan till tjänstespråk kan leda till en förändring i positiv riktning? Om vi ska försöka att göra en rimlig bedömning av rätoromanskans framtid är det på sin plats att vidga vårt perspektiv och redovisa de olika inverkanse krafter som anses ligga till grund för språkbyte respektive språkbevarande.

Språkförändringsteorier

Det finns idag en omfattande litteratur som relativt utförligt beskriver vad som händer när ett språk ersätts av ett annat inom en viss språkgemenskap[6]. Starkt förenklat är denna process en följd av att det inte sker någon vidareföring av ett språk från en generation till en annan, och att denna utveckling sker stegvis. Man brukar urskilja tre orsaker till att ett språk eller en språkvariant försvinner. Den första är utslockning, vilket innebär att de som talar språket dör. Den andra är språkbyte som karakteriseras av att de som talar språket övergår till att tala ett annat redan existerande språk. Den tredje, som kallas språkmetamorfos och som är den vanligaste språkhistoriska utvecklingen, innebär att ett språk förändras gradvis av olika orsaker: till exempel kan in- och utflyttningar leda till förändringar i språkbruket. Vad gäller rätoromanskan, kan man nog i dagsläget med dess ungefär 40.000 språkbrukare utesluta utslockning. Att det skulle bli fråga om

språkmetamorfos är inte heller troligt, eftersom normal språkhistorisk utveckling knappast skulle ha föranlett myndigheterna att anordna en folkomröstning. Av dessa tre orsaker är det alltså den andra, språkbyte, som ligger närmast till hands för att beskriva vad som håller på att hända med rätoromanskan ur ett språkförändringsperspektiv. Att det är fråga om språkbyte bottnar i att denna process ofta äger rum där det råder obalans mellan olika befolkningsgrupper (här: fransk-, italiensk-, rätoromansk- och tysktalande) och där språkvalet sker på grundval av den sociala och samhällseliga utvecklingen: språkbrukarna väljer språk efter de krav som deras dagliga liv ställer. Den bakomliggande tanken med att låta rätoromanska bli tjänstespråk är naturligtvis att göra det mer användbart och på så vis öka de rätoromansktalandes motivation att bruka sitt modersmål även utanför familjen och skolan.

Kommer detta att räcka för att förhindra ett språkbyte från rätoromanska till ett av de andra språken, företrädesvis tyska? För att kunna bilda oss en uppfattning om denna process, och därmed också i förlängningen om folkomröstningsresultatets betydelse för rätoromanskans framtid, kommer vi att gå igenom de faktorer som Hyltenstam & Stroud[7] anger som avgörande för språkbyte och språkbevarande. Eftersom en del av dessa faktorer går in i varandra har vissa av dem behandlats i ett och samma stycke utan att det särskilt anges. Det finns naturligtvis andra metoder för att studera språkbyte[8], men en uppenbar fördel med att välja Hyltenstam & Strouds är att den liksom detta föredrag, i motsats till exempelvis deltagande observation eller enkät- och intervjuundersökningar, bygger på redan tillgänglig information i tryckt form.

Spåkbyte eller språkbevarande?

Hyltenstam & Stroud delar in de språkpåverkande faktorerna i tre nivåer: på samhällsnivå behandlas de politiska, ekonomiska, kulturella och utbildningsmässiga förhållanden som karakteriserar det majoritetssamhälle som minoriteten lever i. Faktorerna gäller alltså relationen mellan majoritet och minoritet. På grupp-nivå diskuteras de typiska kännetecknen som gäller för minoriteten. På individnivå avhandlas slutligen de faktorer som har med familj och närmiljö att göra. Man bör hålla i minnet, vilket också Hyltenstam & Stroud påpekar, att valet av faktorer gjorts mot bakgrund av de förhållanden som gäller för västliga industrinationer.

Faktorer på samhällsnivå: minoriteten i storsamhället

Den rätoromanska befolkningen har historiskt sett haft goda möjligheter till självbestämmande. Det nuvarande schweiziska statskicket präglas, som vi redan nämnt, av direktdemokrati och decentralisering, och detta har medgivit de olika kantonerna ett stort mått av självstyre. Varje kanton har alltså egen författning och eget parlament, som stiftar egna lagar om bl.a. skatter, hälso- och sjukvård, socialtjänst och utbildningsväsende. Varje kanton har dessutom rätt att bestämma vilket eller vilka som ska vara dess officiella språk; rätoromanska har sedan 1938 status av nationellt språk i Schweiz och officiellt i Graubünden. Trots att rätoromanerna på det nationella planet utgör en minoritet, kan man knappast hävda att den politiska och legala makten vad gäller rätoromanska intressen ligger hos majoriteten. Det kan vara värt att nämna att språket endast talas i halva Graubünden och att bara två av dialekterna, sursilvanska och vallader, är majoritetsspråk och detta endast i vissa byar och mindre städer. När rätoromanska i och med folkomröstningen blev upphöjt till tjänstespråk ska det ses mot bakgrund av att myndigheterna ville främja användningen av ett minoritetsspråk och hejda ett förestående språkbyte.

Vad beträffar de schweiziska myndigheternas hållning till rätoromanskan kan man konstatera att den har skiftat under tidernas lopp. Från en assimilationspolitik i mitten av 1800-talet, då många från centralt håll förespråkade en genomgripande förtyskning eftersom rätoromanska sågs som ett hinder för utveckling och tillväxt, till en pluralistisk inställning med omfattande lagstadgade rättigheter och ekonomiskt stöd för framställning av t.ex. läromedel. Även om beslutanderätten i språkfrågor alltid har legat på ett lokalt plan, står det klart att assimilationssträvandena under 1800-talet, då tyskan på allvar slog igenom som undervisningsspråk, ledde till att tvåspråkigheten blev allmänt förekommande och att enspråkigt rätoromanska byar i princip försvann. Situationen idag är att alla rätoromaner talar tyska eller i vissa fall italienska helt flytande och utan brytning.

När det gäller de ekonomiska faktorerna kan man konstatera att det i språkbyttessituationer i allmänhet råder en obalans i ekonomisk standard mellan minoritet och majoritet. Typiskt för minoritetens område i förhållande till majoritetens är ofta en lägre grad av industrialisering och urbanisering samt en lägre BNP per capita [9]. De traditionellt rätoromanska näringarna som jord- och skogsbruk intar t.ex. en långt viktigare plats i Graubünden än i övriga Schweiz. Men eftersom jord- och skogsbruk intar en allt obetydligare ekonomisk roll, tvingas många rätoromaner söka sig utanför dessa sektorer och inte så sällan innebär detta att de flyttar till en annan kanton där de språkligt måste använda sig av majoritetsspråket som då oftast är tyska. Till detta ska läggas att turistnäringen, som är Graubündens främsta inkomstkälla, bidrar till ett ständigt inflöde av majoritetstalande, vilket gör att de tvåspråkiga rätoromanerna lätt anpassar sig på bekostnad av sitt modersmål.

En berättigad fråga i detta sammanhang är hur det specifikt rätoromanska klarar sig i den ständiga kontakten med majoritetskulturen. Man kan slå fast att situationen ser ljusast ut i Graubünden där rätoromanerna hittills har lyckats att bevara mycket av sin kulturella egenart, t.ex. i form av en närmast medelhavslik byggnadsstil som tydligt skiljer sig från de tysktalandes. Vidare har vidmakthållandet av byfesttraditioner i anslutning till familjehändelser i kombination med en rikhaltig folkdiktning haft betydelse för den etniska identiteten.

Den sista faktorn på samhällsnivå gäller utbildning. Som vi redan nämnt vilar den schweiziska språkpolitiken på den s.k. territorialprincipen, dvs. att de olika kantonerna i huvudsak är enspråkiga. Det innebär att franskspråkiga föräldrar måste skicka sina barn i tyskspråkig skola om de bor i tyskspråkiga Zürich. Denna bestämmelse kan verka märklig, men har alltså att göra med en strävan att bevara ett visst områdes språkliga identitet. Det enda undantaget från den allmänna regeln att undervisning ska ges på det språk som talas av majoriteten i kantonen är rätoromanska, och det beror på att denna inte anses vara tillräckligt utbredd för att täcka invånarnas kommunikationsbehov på ett nationellt plan. Upphöjandet av rätoromanska till tjänstespråk innebär i detta avseende en positiv förändring i majoritetens sätt att se på minoritetsspråket, men rent praktiskt kan man ifrågasätta dess betydelse, eftersom myndighetspersonerna å sin sida inte heller i framtiden kommer att behöva behärska rätoromanska. Skolspråkssituationen i Graubünden är alltså den att kommunerna själva får bestämma vilket eller vilka språk som undervisningen ska ske på upp t.o.m. sjätte klass. I takt med att andraspråket införs, minskar undervisningen på förstaspråket tills eleverna når gymnasienivå där rätoromanska endast undervisas en eller två veckotimmar. I praktiken gäller emellertid detta låga timantal alla klasser redan från årskurs sju. För att de rätoromanska läromedlen kvalitetsmässigt ska kunna mäta sig med de tyska utgår särskilda bidrag till de rätoromanska eleverna. Om man undantar renodlade språkstudier och en grundskolläroinriktad utbildning i Chur, finns det i princip inte någon rätoromansk, akademisk utbildning, och sammantaget måste man nog konstatera att utbildningsformerna för rätoromaner inte på ett övertygande sätt medverkar till ett språkbevarande.

Faktorer på gruppnivå: minoritetens interna förhållanden

Man vet att ett stort antal minoritetstalande som bor relativt nära varandra på ett avgränsat område med en balanserad åldersfördelning är faktorer som gynnar ett språkbevarande. Detta har historiskt sett haft betydelse för rätoromanerna som t. ex. vid de germanska invasionerna kunde dra sig tillbaka upp i bergen och på så vis bevara sitt språk och sin kultur. Även om rätoromanerna ännu idag har sitt kärnområde i Graubünden, har samhällsutvecklingen lett till att andelen rätoromaner i kantonen minskat från 40 till 20 procent sedan 1880, vilket omräknat i reella tal dock inte inneburit en minskning: antalet talare ligger kvar på omkring 40.000. Man kan även konstatera att det rätoromansktalande området i Graubünden inte längre är sammanhängande utan i princip koncentrerats till en västlig och en östlig zon, vilket omintetgör möjligheterna att dra nytta av de fördelar som finns med ett kärnområde. Just den geografiska utbredningen i förening med besvärlig terräng har med all sannolikhet bidragit till den dialektuppsplittring som präglar rätoromanskan, och precis som vissa skandinaver väljer att tala engelska med varandra i stället för att använda sina modersmål, går en del rätoromaner över till tyska om de inte talar samma dialekt. Denna benägenhet, även om den har minskat i takt med radioutsändningar och skolutbildning, försvårar naturligtvis språkbevarandet, eftersom talarna i vissa fall upplever det lättare att kommunicera på

majoritetsspråket.

Minoritetsspråkets grad av standardisering påverkar också språkbevarandet. Som vi nämnt tidigare finns sedan 1985 ett gemensamt skriftspråk för de rätoromanska dialekterna och på sikt borde detta kunna fungera som en enande symbol för rätoromanerna. Men även om det har bidragit till en ökning av rätoromanska texter, kan man ställa sig frågan vad denna variant kommer att betyda för den rätoromanska identiteten: kommer t.ex. poesi och skönlitteratur att inom överskådlig tid skrivas på detta kompromisspråk?

Graden av tvåspråkighet och andelen tvåspråkiga talare inom minoriteten måste också betraktas som en faktor i språkbytesprocessen av den enkla anledningen att tvåspråkigheten fungerar som en brygga mellan enspråkighet i minoritetsspråket och enspråkighet i majoritetsspråket. Som vi kunde konstatera tidigare försvann en stor del enspråkigt rätoromanska byar redan under 1800-talet, och tvåspråkighet har sedan dess varit allmänt förekommande. Vi kan också konstatera att under hela denna tvåspråkighetstid har andelen rätoromansktalande procentuellt sjunkit dramatiskt, vilket beror på omfattande tysk inflyttning. Denna tendens kan svårligen bidra till ett språkbevarande på sikt.

När det gäller rätoromanernas sammanhållning som grupp kan man peka på två faktorer som har varit -- men knappast längre är -- till nackdel för samhörighetskänslan. Den ena är att de sursilvansktalande är katoliker, medan de puter- och valladertalande är protestanter. Detta har historiskt sett försvårat språknormeringen, men spelar idag en obetydlig roll. Den andra är dialektuppsplittringen som alltså ibland medfört att majoritetsspråket valts när rätoromaner med olika dialekter talat med varandra. Som vi varit inne på tidigare har de traditionellt rätoromanska näringarna som boskapsskötsel och skogsbruk minskat i betydelse jämfört med turistnäringen, och denna utveckling påskyndar med stor sannolikhet ett språkbyte.

Ett minoritetsspråks interna organisation är naturligtvis betydelsefullt för språkbevarandet, inte minst eftersom en sådan kan formulera gemensamma mål, utveckla egna institutioner och representera minoritetens intressen gentemot majoritetssamhället. Det kan gälla egna kyrkor, skolor, radio- och tevestationer, men också rent språkvårdande sammanslutningar. I och med skapandet av Lia Rumantscha 1919, vars huvudsakliga uppgift är att fungera som en paraplyorganisation för samtliga rätoromanska dialekter i Schweiz, finns en organisation som tillvaratar rätoromanska intressen, bl.a. genom utgivning av skönlitteratur, poesi, läromedel och facklitteratur som t.ex. ordböcker och grammatikor.

De två sista faktorerna på gruppnivå gäller medier och kulturyttringar på minoritetsspråket. Dessa områden är inte oproblematiska eftersom minoritetsspråksmedier alltid måste konkurrera med majoritetsspråkets som genomgående har större resurser att förfoga över och därmed kan göra kvantitativt fler och ofta också kvalitativt bättre produkter. Dialektala skillnader inom minoritetsspråket, som alltså föreligger i rätoromanskans fall, försvårar naturligtvis situationen, eftersom de ekonomiska förutsättningarna då blir ännu sämre. Den största och äldsta tidning som utkommer regelbundet har länge varit sursilvanskspråkiga *Gasetta romontscha*, tätt följd av valladersspråkiga *Fögl Ladin*, men sedan 1996 har ett antal rätoromanskspråkiga tidningar, däribland de två nyssnämnda, slagit sig samman under namnet *La Quotidiana*. Detta samarbete har inneburit avsevärda fördelar såväl språkligt som ekonomiskt, och rätoromanerna kan nu dagligen läsa en tidning där alla dialekterna, inklusive kompromisspråket rumantsch grischun, används sida vid sida, vilket är mycket ovanligt för ett minoritetsspråk. Detta innebär också att rätoromanerna inte längre är tvingade att förlita sig på tyskspråkiga tidningar för att hålla sig underrättade på nationell, regional och kantonal nivå. I Chur producerar och sänder man radio på rätoromanska i skiftande ämnen. Barn-, ungdoms-, utbildnings-, lantbruks-, kultur- och underhållningsprogram hör till de stående programpunkterna. Detta har medfört att de tre andra språkgrupperna i Schweiz har intresserat sig och blivit mer medvetna om rätoromansk kultur i vidaste förstånd. Den internationella schweiziska radion gör dessutom program för rätoromaner i utlandet. När det gäller övriga kulturyttringar kan man idag framhålla en ganska aktiv amatörteater samt ett livligt musikliv. I ett något större tidsperspektiv står det klart att den rätoromanska folkdiktningen haft stor betydelse för den etniska identiteten.

Faktorer på individnivå: familjen och närmiljön

Till syvende og sidst är minoritetsspråkets utveckling beroende av de val som den enskilde språkbrukaren gör i det dagliga livet. Är det så att hon väljer majoritetsspråket kommer ett språkbyte att ske, väljer hon minoritetsspråket kan detta bevaras. Det mest genomgripande valet äger rum när föräldrarna väljer majoritetsspråket i samband med barnuppfostran, eftersom själva kärnan i språkbytet ligger i att inte föra minoritetsspråket vidare till nästa generation. Men som vi har sett påverkas individens val av faktorer på samhälls- och gruppnivå, och det beror på att dessa förhållanden avgör hur språkbrukaren själv bedömer och värderar de två språk och kulturer som står i kontakt med varandra. Utgångspunkten för att beskriva hur språkvalet går till är alltså att studera de val som varje individ gör i olika situationer. Det är i dessa sammanhang vanligt att använda sig av begreppen *domän*, som vi redan nämnt och som kan översättas med samtalssituation, och *diglossi*, som i sin tur innebär ett slags tvåspråkighet. Kännetecknande för denna tvåspråkighet är att valet mellan språken normalt inte ställer till problem: det ena språket, vanligen majoritetsspråket, används i offentliga och mer formella domäner, medan det andra, minoritetsspråket, används i mer informella domäner som t.ex. inom familjen och i närmiljön.

När det gäller rätoromanska får man nog säga att kunskaperna på denna punkt är ganska begränsade, vilket förstås innebär att det är svårt att redogöra för hur just språkvalet sker inom de olika domänerna. I de regelbundna folkräkningar som utförts i Schweiz sedan mitten av 1800-talet har en del upplysningar inhämtats om invånarnas språkliga tillhörighet. I 1990 års folkräkning ställdes bl.a. frågan om vilket språk som invånarna tänkte på och behärskade bäst. Ungefär 0,6 % eller 39.632 svarade då rätoromanska. Ytterligare en fråga ställdes och den gällde vilket eller vilka språk som behärskades bäst och/eller talades mest i hemmet, i skolan eller på arbetet. Hela 1,0 % eller 66.356 personer uppgav i detta fall rätoromanska, vilket ger en något förändrad bild av situationen.

Även om folkräkningsresultat ger värdefulla upplysningar om språkbruket, i synnerhet ur ett historiskt perspektiv, måste man ändå konstatera att det är fråga om ett ganska trubbigt instrument för att skaffa en uppfattning om de enskilda individernas språkval i olika domäner: inga slutsatser kan t.ex. dras om talarens ålder eller kön. Inte minst det förstnämnda kan spela stor roll för att kunna avgöra hur språkbytesprocessen ser ut. Är det så att den yngre generationen tenderar att välja majoritetsspråket i allt fler domäner, kan man med stor säkerhet anta att ett språkbyte pågår. I detta sammanhang kan det också erinras om den betydelse som den språkliga socialisationen, dvs. de kulturella normer, kunskaper och värderingar som råder i omgivningen under ett barns uppväxt, har för språkbevarandeprocessen. I många fall bevaras minoritetsspråket längst i de mer privata domänerna och även om språkbytet är så långt gånget att t.ex. familjedomänen öppnats för majoritetsspråket, kan starkt etniskt medvetna föräldrar i viss mån bromsa detta genom att enbart använda minoritetsspråket inom familjen. Vad beträffar rätoromanskan är det svårt att säga något bestämt, eftersom precisa upplysningar saknas på de punkter som gäller språkbytes- och språkbevarande faktorer på individnivå. Om man utgår från att det ändå till sist är den enskilde språkbrukaren som avgör huruvida ett språkbyte ska ske, kan man också på grundval av rent statistiska uppgifter om antalet rätoromansktalande individer, finna belägg för att ett språkbevarande knappast är troligt på lång sikt, eftersom folkräkningarna sedan länge bekräftar en stadigt minskande språkgemenskap i förhållande till den tyskspråkiga majoriteten.

Kan man folkomrösta om ett språks framtid? -- Och hur kommer det att gå för rätoromanskan i framtiden?

När det gäller folkomröstningen står det klart att denna inneburit en förbättring för rätoromanskans vidkommande. Lagändringen i den schweiziska konstitutionen innebär helt konkret att lagar, lagförslag och andra viktiga handlingar på förbunds nivå ska publiceras på rätoromanska jämte tyska, franska och italienska. Vidare ska det vara möjligt för rätoromaner att vända sig till myndigheterna på sitt modersmål. Denna rättighet gäller alltså numera också på förbunds nivå. Det är emellertid tveksamt om dessa förändringar kommer att få så stor betydelse för rätoromanskans framtid som de initiativtagande myndigheterna avsett. Som vi har sett i vår genomgång av språkbevarande och språkpåverkande faktorer på olika nivåer krävs det troligen mycket mer för att påverka språkbruket. Det står nämligen klart att rätoromanskan gått tillbaka under de senaste åren och i en informationsfolder inför folkomröstningen kunde man läsa just detta : *In Graubünden ist das*

Rätoromanische in den letzten Jahren dramatisch zurückgegangen. Förklaringen till att folkomröstningen äger rum nu är alltså att myndigheterna vill hejda språkbytesprocessen med hjälp av lagstiftning och information. Kathryn Stern på schweiziska ambassaden i Stockholm är positiv till sättet att agera och tror att man kommer att uppnå det resultat man hoppas på [10]. Men om man gör en jämförelse med liknande fall i språkhistorien, talar tyvärr mycket för att det kan vara för sent att rädda ett språk först när man upptäcker att det är i farozonen. Har en språkbytesprocess inletts är det med andra ord inte förändringar med hjälp av språkplanering utan snarare samhällsförändringar som kan garantera språkets fortlevnad. Även om språkbytesprocessen inte är oåterkallelig, blir rätoromanskans framtidsutsikter sedda ur denna synvinkel ändå ganska osäkra, eftersom folkomröstningen inte medför några omfattande samhällsförändringar vare sig ekonomiskt eller utbildningsmässigt: myndigheterna kommer inte heller i framtiden att behöva kunna rätoromanska, medan rätoromanerna nödvändigtvis måste behärska ytterligare ett språk. En rimlig bedömning av folkomröstningens konsekvenser ger vid handen att det definitiva språkbytet från rätoromanska till tyska troligen fördröjs något, men det är knappast sannolikt att den stannar upp eller går i motsatt riktning.

Den utlovade kvalificerade gissningen angående rätoromanskans framtid tenderar därför att bli ganska oviss. Utan tvekan finns det ljuspunkter och ur språkplanerarens synvinkel kan rätoromanska betraktas som ett språk på frammarsch: upphöjandet till tjänstespråk, en framgångsrik sammanjämkning av de olika dialekterna till ett gemensamt skriftspråk, etnisk medvetenhet hos språkbrukarna etc. I realiteten får man nog ändå -- trots folkomröstningens symbolvärde-- vara på det klara med att myndigheternas förhoppningar och insatser hittills knappast är tillräckliga för att garantera ett språkbevarande. Rätoromanskans framtid, och det får bli slutord, ligger snarare i att den sociala och samhälleliga utvecklingen kan förmå rätoromanerna att finna det värt att välja sitt modersmål i de situationer där tyskan i och för sig skulle duga.

© [Mathias Pålsson](#)

---

[1] En seminarieuppsats med titeln *Kan man folkomrösta om ett språks framtid? Rätoromanskans ställning i Schweiz med anledning av folkomröstningen den 10 mars 1996* författad av mig själv, Bo Stenqvist och Jenny Sandahl lades fram våren 1996 vid institutionen för nordiska språk i Lund. Denna humanistföreläsning, som docent Ingmar Söhrman vänligen läst och kommenterat ett första utkast av, är dock helt nyskriven, vilket tydligt framgår vid en jämförelse med seminarieuppsatsen såväl beträffande innehåll som form.

[2] *Volkabstimmung vom 10. März 1996 -Erläuterungen des Bundesrates.*

[3] Rossillon, Philippe (red.), 1996, *Atlas de la langue française*, Paris, Bordas.

[4] Med domän avses vanligen en typ av samtalssituation som delar vissa egenskaper, t.ex. familjen, skolan, kyrkan etc.

[5] Söhrman, I., 1998, "Romansch", i Price, G., *Encyclopedia of the Languages of Europe*, Oxford, Blackwell.

[6] Se till exempel Haugen, E., 1953, *The Norwegian Language in America*, Bloomington, Indiana University Press; Tandefelt, M., 1988, *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland*, Almqvist & Wiksell, Stockholm; Hyltenstam, K. & Stroud, C., 1991, *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*, Lund, Studentlitteratur; Aitchinson, J., 1991, *Language change: progress or decay*, Cambridge, Cambridge University Press; 1994, *Le plurilinguisme européen. Théories et pratiques en politique linguistique*, Paris. En utförligare bibliografi kan på begäran erhållas av artikelförfattaren.

[7] Hyltenstam, K. & Stroud, C., 1991, *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*, Lund, Studentlitteratur

[8] Se till exempel Fasold, R., 1984, *The Sociolinguistics of Society*, Oxford, Blackwell.

[9] Se Allardt, E., 1979, *Implications of the Ethnic Revival in Modern Industrialized Society*, Helsingfors, Societas Scientiarum Fennica.

[10] Samtal med Kathryn Stern den 6 juli 1999.